

KATEŘINA DANIELOVÁ

RASISMUS A XENOFOBIE V ČESKÉ REPUBLICE

K. Danielová: *Racism and xenophobia in the Czech Republic*. – Geografie – Sborník ČGS, 108, 1, pp. 115–129 (2003). – The aim of this article is to describe and to explain racism and xenophobia in the Czech Republic. The paper is based on some contemporary theories which explain racism and xenophobia as a consequence of a bad economic situation, of an increasing inflow of immigrants, of cultural differences between the majority and the immigrants coming from a different social environment, of modernization, urbanization and globalization which make people feel unsure and weak what leads them finally to intolerance towards the others. Some authors explain racism and xenophobia as an effort to safeguard the existing hierarchy in the society in view to justify the exploitation of immigrants. To describe and to explain racism and xenophobia, I analysed data describing prejudice, racially motivated crime and support of extremist movements by the Czech population. I found that the current level of racism in the Czech Republic is not very high but that the Czech population is rather xenophobic. Racism and xenophobia are mainly influenced by the social climate of the locality and by the cultural distance between minorities and the majority.

KEY WORDS: immigration – ethnic minorities – prejudice – racism – xenophobia.

1. Úvod

V současné době je téma rasismu a xenofobie velmi aktuální, často se o něm diskutuje v médiích i v politických a vědeckých kruzích. V tomto článku bych chtěla seznámit čtenáře s výsledky, k nimž jsem dospěla při studiu geografických aspektů těchto jevů. Můj výzkum se opíral o dosavadní teoretické poznání rasismu a xenofobie a jeho cílem bylo popsat výskyt těchto jevů a vysvětlit jejich podmíněnost v České republice.

Článek je členěn na dvě části. První část je teoretická a bude v ní ve zkratce představena historie zkoumání rasismu a teorie pokoušející se vysvětlit jeho podmíněnost. Ve druhé části budou předloženy výsledky empirického zkoumání rasismu a xenofobie v České republice.

2. Zdroje dat a metody jejich zpracování

Výzkum vycházel ze studia teoretické literatury, právních dokumentů, prohlášení a zpráv institucí zabývajících se lidskými právy i z výsledků předchozích výzkumů uskutečněných na toto téma v České republice nebo jinde ve světě. Vlastní výzkum zabývající se situací v České republice se sestával z analýzy dotazníkových šetření uskutečněných Centrem pro výzkum veřejného mínění (CVVM) v letech 2000 a 2001, v nichž byl zachycen vztah české populace k imigrantům, k uprchlíkům, k národnostním menšinám i její další postoje, jež mohou vypovídat o míře tolerance či xenofobie české společnosti.

Dalšími zdroji dat byly databáze demografických a socioekonomických jevů, které sloužily jako podklad pro hledání souvislostí mezi demografickými a socioekonomickými charakteristikami jednotlivých okresů na jedné straně a výskytem projevů rasismu na tomto území na straně druhé (například rasově motivovaná trestná činnost, podpora extrémní pravice, počet skinheadů apod.). Pro analýzu byly použity následující statistické metody: chí-kvadrát test nezávislosti a korelační analýza.

3. Teoretická část

3. 1. Vymezení základních pojmů

Na úvod je nutno definovat některé nejčastěji používané termíny, jejichž vymezení není zcela jednoznačné. Mezi vědci se vedou spory i o samotnou definici *rasismu*. Rasismus bývá většinou chápán jako ideologie, která tvrdí, že určité rasy jsou předurčeny k nadvládě nad druhými (Deklarace... 2001). Některé studie však pod pojem rasismus zahrnují i aktivní jednání, které v ideologii rasové nerovnosti nachází východisko (Frištenská 1999). Kromě těchto spíše tradičních pojetí se v nedávné minulosti pokusili někteří vědci najít novou a výstižnější definici. Část z nich začala rasismus pojímat jako jakoukoliv netoleranci nebo odmítání druhé skupiny obyvatel. Spojují jej se sexismem, hovoří o třídním rasismu, o rasismu vůči mladým, starým apod. (Wieviorka 1991). Toto široké vymezení rasismu se zdá být poněkud přehnané, neboť pak by téměř každý člověk byl v jistém slova smyslu rasistou a problém by ztratil na závažnosti. Jiní vědci tvrdí, že již sama víra v existenci ras je rasismem. Vycházejí při tom z argumentu, že existence ras byla současnou vědou vyvrácena a existuje již jen jako sociologická konstrukce sloužící k dosažení privilegií pro vlastní skupinu (Šmausová 1999). Zřejmě se domnívají, že je možné rasismus vymýtit pomocí vědeckých důkazů. Rasisté však bohužel nestaví na objektivních skutečnostech a na racionálním myšlení, ale spíše na představách a předsudcích, a proto ani vědecké popření rozdílů mezi rasami nemůže jejich názory příliš ovlivnit. V tomto článku bude slovo rasismus používáno ve smyslu „ideologie, ale i způsob jednání, které vycházejí z přesvědčení o nerovnosti lidských ras a etnik“ (Danielová 2002).

V souvislosti s rasismem je možno často slyšet i výraz *xenofobie*. Označuje nedůvěru, strach až nenávist ke všemu neznámému (Štěchová 2001) a v přeneseném slova smyslu strach a nedůvěru k cizincům. N. Mayer (1996) se domnívá, že je instinktivního charakteru. Na rozdíl od rasismu v sobě xenofobie neobsahuje aktivní, útočný prvek, ale projevuje se spíše v oblasti předsudků a postojů. Dalo by se říci, že pro rasismus vytváří zázemí.

3. 2. Formy rasismu

Rasismus se navenek projevuje různými způsoby a v různých podobách. Skrze tyto projevy je možno jej zkoumat. M. Wieviorka (1991) dělí projevy rasismu na předsudky (předem vytvořené soudy o druhých bez informací získaných konkrétní zkušeností), rasovou segregaci (prostorové i sociální oddělení jedné skupiny obyvatel od zbytku společnosti), rasovou diskriminaci (jakékoliv rozlišování, vylučování, omezování nebo znevýhodňování založené na rase, barvě pleti atd.) a rasově motivované násilí (násilí páchané na druhém z důvodu jeho rasy, barvy pleti atd.). K tomuto členění lze ještě doplnit rasistické

teorie a ideologie (víra v biologicky podmíněnou nerovnost mezi rasami, která se promítá i do sociální a kulturní roviny). Projevy rasismu neexistují samy o sobě, ale souvisejí s jinými společenskými, psychologickými, ekonomickými a dalšími jevy.

3. 3. Historie rasismu a jeho zkoumání

Vědci kladou počátek rasismu do devatenáctého století, do doby vzniku industriální společnosti. První koherentní rasistickou teorii vytvořil v roce 1856 ve své knize *Úvaha o nerovnosti lidských ras* Francouz Arthur de Gobineau. Domníval se, že v minulosti existovaly čisté rasy se sobě vlastními rozumovými, fyzickými i smyslovými charakteristikami. Podle A. de Gobineau tyto původní rasy nebyly přirozeně rovnocenné a jejich míšením došlo postupem času k degeneraci lidského rodu. Na tuto první rasistickou teorii navazuje řada dalších, jež se z ní inspirovaly a jež byly uvedeny do praxe v období druhé světové války.

Humanitní i přírodní vědy devatenáctého století zkoumaly všemi možnými způsoby rozdíly mezi rasami a snažily se je vědecky dokázat. Tyto důkazy podporovaly vznik rasistických teorií. Sociolog Durkheim jako první obrátil svou pozornost od zkoumání ras na rasisty a pokusil se vysvětlit příčinu jejich postojů. Domníval se, že když společnost trpí, pociťuje potřebu najít někoho, koho by mohla z tohoto zla obvinít a pomstít se mu za ně. Na této tezi založil teorii obětního beránka, v níž také dokazoval, že rasismus nestaví na reálných rozdílech mezi rasami, ale na rozdílech imaginárních, které jsou zakotveny v předsudcích a ve stereotypním pohledu. Další generace vědců na rasismus pohlížely postupně jako na zvyk, na morální problém, na důsledek výchovy a vysvětlení hledaly také v psychologii jedince.

3. 4. Současné teorie vysvětlující rasismus a xenofobii

„Boj s rasismem závisí na tom, v čem vidíme příčiny jeho vzniku“ (Wimmer 1997), proto jsou teorie, jejichž cílem je rasismus a xenofobii popsat, tak důležité. V tomto článku budou teorie pro větší přehlednost rozděleny do několika kategorií podle toho, v čem spatřují hlavní příčinu vzniku rasismu a xenofobie.

Velká část teorií zdůrazňuje, že na růst rasismu mají primární vliv *ekonomické* faktory, jež lze rozdělit na objektivní (tj. měřitelné ekonomickými ukazateli) a na subjektivní (vnímání vlastní ekonomické situace). Rasismus a xenofobie se podle těchto teorií projevují nejvíce u osob na nižším společenském žebříčku, které jsou nezaměstnané nebo se ztráty zaměstnání obávají, a pro něž imigranti představují konkurenty na trhu práce. K projevům rasismu podle nich dochází ve větší míře v obdobích ekonomických krizí, kdy roste netolerance a populace se snaží zachovat „národní bohatství“ pouze pro příslušníky vlastní národa. Zastánci teorie boje o kolektivní statky (Wimmer 1997) tvrdí, že národ vlastní kolektivní statky (stát, kulturu, území), na něž má podle rasistů každý jeho člen přirozené právo. Když jsou kolektivní statky využívány imigranty, je to vnímáno jako krádež. Rasismus se podle této teorie nejčastěji projevuje u sociálně slabších vrstev obyvatelstva, protože ty jsou bojem o kolektivní statky postiženy nejvíce.

Další teorie poukazují na vliv *kulturní* odlišnosti imigrantů a etnických menšin od majoritní společnosti. Příčiny rasismu a xenofobie spatřují v těchto rozdílech, které v majoritní společnosti vyvolávají averzi. Například funk-

cionalistická teorie tvrdí, že příčinou xenofobie je rozdíl mezi společenskými podmínkami, z nichž imigranti pocházejí, a podmínkami, v nichž žije majoritní společnost, nižší vzdělanost imigrantů, jejich jiné náboženství a to, že se v zemi neusazují rovnoměrně, ale vytvářejí ghetta. Tento pohled na rasismus a xenofobii je poněkud kontroverzní, neboť přikládá vinu oběti. Vede k asimilačnímu modelu zapojování menšin do společnosti, ale může být provázen i voláním po toleranci. Podle teorie kulturního rasismu (Wieviorka 1994, Taguieff 1998) hrají odlišnosti v kultuře v dnešní době čím dál tím větší roli a tradiční rasismus, který stavěl na nerovnosti ras, je v současné době vystřídán takzvaným kulturním či „odlišujícím“ rasismem. Rasisté zdůrazňují především kulturní rozdíly imigrantů a příslušníků etnických menšin a tyto odlišnosti představují jako absolutní, a tudíž nezměnitelné a nepřekonatelné. To ve svém důsledku vede k segregaci imigrantů a k jejich odsunutí mimo společnost. Právě zdůrazňování kulturních odlišností a rasová segregace jsou podle M. Wieviorky (1994) prvky, jež dnes sjednocují evropský rasismus, ať jsou jeho projevy jakékoliv.

Jiné teorie vidí rasismus a xenofobii jako důsledek problémů *moderní a postmoderní doby*, která lidem bere jejich identitu a jejich společenské postavení (Wieviorka 1995, Heitmeyer 1991). Modernizace, urbanizace, globalizace, nadnárodní integrace a kulturní homogenizace mohou vyvolávat reakce v podobě růstu nacionalismu, regionalismu a etnocentrismu. Také změna industriální společnosti ve společnost postindustriální podnítila růst rasismu a xenofobie (Wieviorka 1995). Je to způsobeno tím, že v industriální společnosti bylo postavení člověka dáno jeho pracovními vztahy bez ohledu na to, zda se jednalo o imigranta či „domorodce“. Sociální postavení bylo v industriální společnosti důležitější než národnost, a proto lidé nepociťovali příliv imigrantů jako ohrožení své národní identity. Neznamená to, že by rasismus neexistoval vůbec. Jeho projevy se však lišily od současných. Měl za cíl udržet nižší společenské postavení imigrantů, aby bylo možno lépe je vykořisťovat. Jelikož však v postindustriální době ztrácí člověk své pevně určené místo ve společnosti, ocitá se část populace vyloučena z privilegií, jež společnost poskytuje, a utíká se k nacionalismu, regionalismu a rasismu. V postindustriální společnosti už pak imigranti nejsou definováni svým sociálním postavením, ale především svojí kulturou, národností a náboženstvím. Nejsou přijímáni jako součást společnosti a je na ně pohlíženo jako na hrozbu národní kultuře a identitě.

Další teorie přičítají růst rasismu a xenofobie *přílivu imigrantů*. To se má nejvíce projevovat v původně uzavřených nebo převážně emigračních zemích a v obdobích větších imigračních vln. Podle některých vědců zastávajících tyto teorie se však ani tak nejedná o otázku skutečného množství imigrantů, jako spíše o obraz, jaký o imigrantech šíří média a představitelé státu. Podle toho jsou pak imigranti vnímáni jako hrozba či jako přínos a vztah majority k nim se v důsledku tohoto vnímání mění.

Většina starších teorií identifikuje za hlavní příčinu rasismu snahu *udržet hierarchii ve společnosti*. Už Weber (1971, cit. v Wieviorka 1991), který zkoumal vztahy mezi bílým a černým obyvatelstvem v USA dospěl k závěru, že rasismus je doménou zejména nižších společenských vrstev bělochů, kteří se jeho prostřednictvím chtějí oddělit od černochů. G. Myrdal (1944, cit. v Wieviorka 1991) k tomu dodává, že zbytek bílé společnosti je v tom podporuje, neboť tím chce předejít sociálním bouřím. Podle A. Memmiho (1994) má rasismus sloužit jako prostředek k ospravedlnění jeho protagonisty a k a priori odsouzení jeho „oběti“. V podstatě tvrdí, že rasismus má vždy utilitární charakter.

Tato vysvětlení se různě prolínají, doplňují a navzájem spolu souvisejí. Například zostřené vnímání kulturní odlišnosti imigrantů či etnických menšin může souviset s jejich větší koncentrací na jednom území. Zhoršující se ekonomická situace se zase promítá do problémů s hledáním vlastní identity a objasňuje snahu vytvořit bariéru mezi sebou a těmi „druhými“. V konkrétním prostředí jedno z těchto vysvětlení nejspíše převažuje, ale není možné opomenout ani ostatní faktory, která zde působí také. Proto je nutné se při vysvětlování příčin rasismu vyvarovat zjednodušujícího pohledu.

4. Empirická část

Jelikož hlavním cílem mého výzkumu bylo popsat a vysvětlit rasismus a xenofobii v České republice, pokusila jsem se získat co nejvíce dat, jež by o rasismu a xenofobii vypovídaly a jež by bylo možné analyzovat. Bohužel však jen velmi málo z projevů rasismu a xenofobie, které byly vyjmenovány výše, se u nás systematicky sleduje. Nedostatečná datová základna souvisí s tabuizací rasismu a xenofobie v období komunismu, ale také se skutečností, že kvantifikovat některé jejich projevy je značně problematické. Z těchto důvodů nebylo možné některá data získat vůbec (například data o rasové diskriminaci) a některá pouze pro úroveň bývalých krajů (počty příslušníků hnutí skinheads, výzkumy veřejného mínění apod.), jež jsou pro tento výzkum příliš heterogenní. Výsledky, které jsou zde prezentovány, vycházejí tedy pouze z dostupných dat a bohužel nezachycují rasismus a xenofobii v jejich celistvosti.

Empirická část je rozdělena do několika kapitol. První z nich se zabývá předsudky a etnickým klimatem v České republice, druhá pojednává o rasistických ideologiích a jejich rozšířením mezi českou populací a třetí o rasově motivované kriminalitě.

4. 1. Etnické klima v České republice

Tato kapitola vychází z analýzy výsledků tří šetření CVVM uskutečněných v letech 2000 a 2001. Respondentům byly kladeny otázky týkající se jejich vztahu k etnickým menšinám, k azylantům, k imigrantům, otázky týkající se jejich pocitů národnostní či rasové nevraživosti a další. Pomocí chí-kvadrát testu nezávislosti jsem analyzovala závislost odpovědí na demografických charakteristikách respondentů (věk, pohlaví, vzdělání, zaměstnání), na jejich ekonomické situaci (výše platu, subjektivní vnímání vlastní ekonomické situace), na geografických charakteristikách (kraj, velikost místa bydliště) apod. Z dalších statistických metod byla použita korelační analýza.

Léta uzavřenosti našich hranic, dlouhodobé preferování asimilačního přístupu k menšinám a nezáměr o problematiku interetnických vztahů zásadním způsobem ovlivnily současné etnické klima České republiky. Lidé jsou zvyklí na homogenní etnické složení české společnosti a na její kulturní stejnorodost. Podle I. Gabala (1998) vnímá velká část české společnosti příliv cizinců negativně (v roce 1996 to bylo více než 81 % lidí). Polovina české populace si jej automaticky spojuje s růstem kriminality a přibližně desetina mu přičítá také růst nezaměstnanosti. Většina lidí (91 %) se domnívá, že by domácí žadatelé o práci měli mít přednost před imigranty. Tento postoj je latentním zdrojem pro růst rasismu v případě, že by došlo k ekonomické krizi. Potvrzuje platnost teorie boje o kolektivní statky, která tvrdí, že domácí obyvatelstvo pokládá území státu, sociální jistoty, ekonomické výhody i politická práva za své vlastnictví.

Tab. 1 – Vztah české populace k pracovním imigrantům

	Téměř ke všem	K většině	K menší části	Téměř k nikomu
Dobrý vztah	10 %	31 %	38 %	21 %

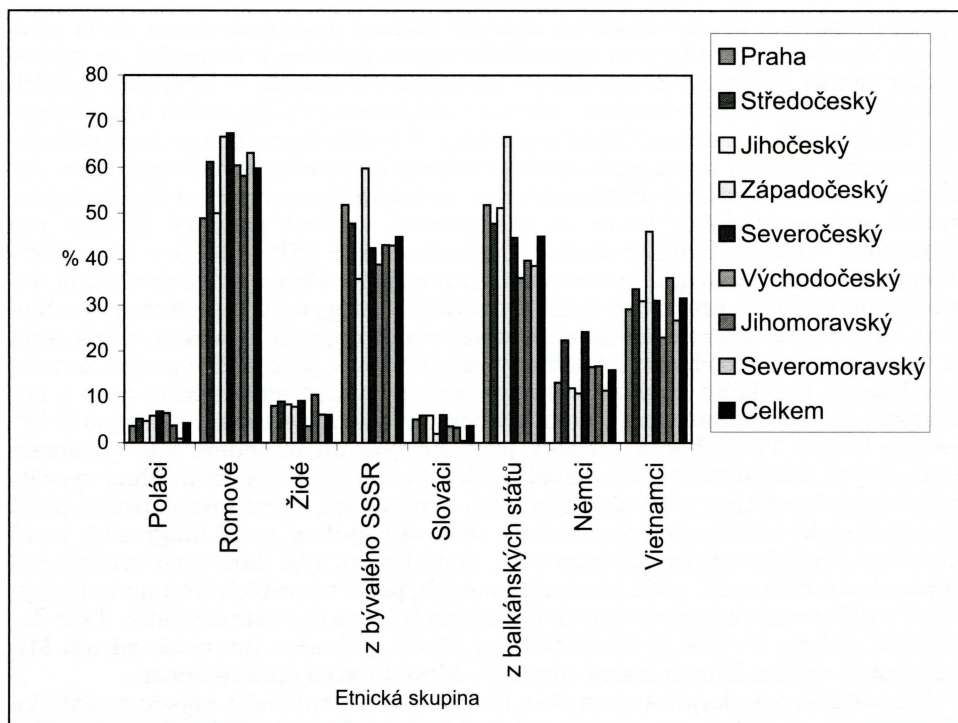
Zdroj: Vlastní výpočet podle výzkumu CVVM z května 2001

Téměř polovina české společnosti nevidí v usidlování imigrantů u nás žádný přínos (Gabal 1998) a jen 14 % se domnívá, že imigrace může mít i pozitivní důsledky. Imigranti z východu jsou v České republice spojováni s mafii, s kriminalitou a implicitně i s „okrádáním“ české populace. Imigranti ze západu jsou sice přijímáni lépe, ale jen proto, že s sebou přináší kapitál a možný ekonomický zisk.

Česká populace je nepřátelsky naladěná zejména vůči cizincům, kteří u nás hledají lepší životní podmínky. Projevuje se to na vztahu k pracovním imigrantům. Pouze 10 % české populace má dobrý vztah k většině pracovních imigrantů, zatímco dvojnásobek jich nemá dobrý vztah téměř k žádnému (viz tabulka 1).

Tyto postoje jsou ve společnosti diferencovány. Vysokoškolsky vzdělaní občané, i když osobně neznají tolik pracovních imigrantů jako lidé se základním vzděláním, vyjadřují dobrý vztah k většině z nich nebo ke všem v 58 % případů, zatímco lidé se základním vzděláním jen ve 34 % případů (O vztahu k cizincům pracujícím a žijícím u nás 2001). K pracovním imigrantům nemají příliš dobré vztahy především důchodci a nezaměstnaní – jen 30 % důchodců a 31 % nezaměstnaných má dobrý vztah k většině z nich či ke všem (výzkum CVVM květen 2001). Příčinou je zřejmě nespokojenost těchto dvou skupin obyvatel s vlastní životní úrovní a obava z kriminality či z konkurence.

Obyvatelé České republiky mají nejlepší vztahy k národnostem sousedících slovenských států. Největší přízní se těší Slováci a Poláci (73 % a 53 % české veřejnosti k nim má spíše dobrý nebo velmi dobrý vztah). Nejhorší vztah má česká populace k romské menšině – 27 % respondentů má k Romům velmi špatný vztah. V každém kraji je podíl obyvatel s velmi špatným nebo spíše špatným vztahem k Romům vyšší než 50 %, přičemž nejvyšší je v severních a v západních Čechách a naopak nejstřícněji se k Romům staví obyvatelé Prahy a východních Čech (výzkum CVVM listopad 2001). Podíl obyvatel majících velmi špatný vztah k romskému obyvatelstvu silně koreluje s územní koncentrací této etnické menšiny (korelace 0,9). Problematika vztahů majority s romskou komunitou je v některých aspektech odlišná od soužití s jinými etnickými menšinami. Jedná se totiž o jedinou dlouhodobě usazenou menšinu, která se významnou měrou odlišuje od majoritní společnosti. Projevy rasismu vůči ní jsou tedy ovlivňovány tzv. „kulturní vzdáleností“. Romové však nejsou v České republice vnímáni jen jako etnická menšina, ale představují zároveň i určitou sociální třídu, která se vyznačuje sobě vlastními socioekonomickými charakteristikami, jež ji jako celek trvale řadí na dno společnosti. Ve vztahu k Romům existuje ze strany majority značná nedůvěra a obavy a tyto pocity jsou Romy opěťovány. Veřejnost přisuzuje romské populaci vysokou kriminalitu, lenost a snahu zneužívat sociální systém. Romové se nejčastěji ze všech etnických menšin stávají terčem rasové a národnostní nesnášenlivosti (v 74 % případů; výzkum CVVM leden 2001) a jsou také nejčastějšími oběti rasové motivovaného násilí (v 65,5 % případů; Štěchová 2001a). Česká republika byla za rasismus, s nímž se tato menšina ze strany české společnosti setkává, nejednou kritizována mezinárodními organizacemi. Přesto se jen 34 % české veřej-

Obr. 1 – Podíl obyvatel majících spíše špatný a velmi špatný vztah k jednotlivým etnickým menšinám podle bývalých krajů. Osa x – procentuální podíl obyvatel, osa y – etnická skupina. Rozdělení je signifikantní pro hladinu významnosti 5 %. Zdroj: vlastní výpočet podle výzkumu CVVM, listopad 2001.

nosti domnívá, že soužití s Romy představuje naléhavý problém. Další menšinou, která u nás není příliš vítána, jsou Vietnamci. Přes 30 % respondentů k nim má špatný vztah (výzkum CVVM listopad 2001). O vztahu k dalším etnickým menšinám a o jejich územní diferenciaci vypovídá graf na obrázku 1.

Uzavřenost české společnosti vůči imigrantům a etnickým menšinám se projevuje také vysokou podporou asimilačního přístupu k integraci imigrantů a etnických menšin do společnosti. 61 % české populace se domnívá, že by se cizinci a příslušníci etnických menšin měli co nejvíce přizpůsobit našim životním zvyklostem a jen 5 % by jim ponechalo možnost žít podle vlastních zvyků (O vztahu k cizincům pracujícím a žijícím u nás 2001).

Česká společnost odmítá kulturní diferenciaci a jen těžko se smiřuje s odlišnostmi jiných etnických skupin. Její postoj k nim závisí na jejich kulturní vzdálenosti a na schopnosti přizpůsobit se českému způsobu života. To se odráží v rozlišování mezi různými etnickými skupinami podle jejich původu a kultury. Velmi rozšířený je názor, že pokud zde tyto skupiny chtějí žít, musí pro to něco obětovat. To v podstatě dokazuje, že Wieviorkova teorie kulturního rasismu platí i v České republice.

4. 2. Pravicový extremismus a rasistické ideologie

V této kapitole se chci zabývat problematikou českých pravicově extremistických hnutí, jimž je rasismus vlastní. Rozšíření těchto hnutí by bylo možné

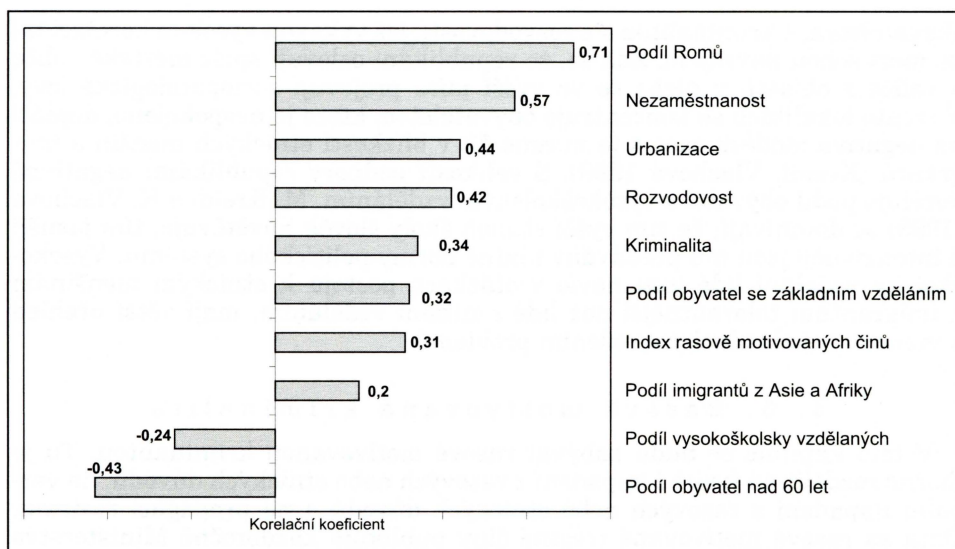

zjistit především prostřednictvím analýzy územní distribuce počtu jejich příznivců, ale data, která by o ní vypovídala nejsou bohužel k dispozici. Je možné získat pouze přibližný počet příznivců hnutí skinheads v bývalých krajích ČR odhadovaný Ministerstvem vnitra a publikovaný ve Zprávách o problematice extremismu na území České republiky. V těchto Zprávách je dosti podrobně popsána většina u nás působících pravicově extremistických organizací. Je-likož neexistuje dostatek přesnějších dat, rozhodla jsem se popsat podporu pravicově extremistických hnutí u nás pomocí volební podpory Strany pro republiku – Republikánské strany Československa (SPR-RSČ) v roce 1998. Jedná se o jedinou krajně pravicovou stranu, jež v těchto volbách získala dostatečnou podporu pro vstup do parlamentu. V programu této strany se objevuje silný nacionalismus a snaha prosadit protiimigrační opatření, a tak jsem si dovolila volební podporu této strany interpretovat jako určitý projev xenofobie. Pomocí korelační analýzy jsem hledala souvislost mezi těmito daty a některými socioekonomickými a demografickými charakteristikami okresů či bývalých krajů. Tyto charakteristiky jsem nevybírala náhodně, ale vycházela jsem z výše citovaných teorií vysvětlujících rasismus a xenofobii. Mezi vysvětlující charakteristiky jsem zařadila míru urbanizace, míru rozvodovosti, podíl vysokoškolsky vzdělaných obyvatel na celkové populaci, podíl imigrantů, podíl kulturně i fyzicky odlišných imigrantů, podíl Romů, výši daňových výnosů, výši mezd zaměstnanců, podíl nezaměstnaných, počet trestných činů na tisíc obyvatel a počet rasově motivovaných trestných činů na sto tisíc obyvatel. Tato data jsem získala jednak ze Statistického úřadu, jednak z interních zdrojů Ministerstva vnitra, Ministerstva financí a Ministerstva spravedlnosti.

Na začátek této kapitoly je nutno říci, že v současné době nejsou rasistické ideologie mezi českou populací masově rozšířené. Vyznávají je především členové a sympatizanti pravicově extremistických organizací, jichž je u nás poměrně značné množství a mohou do určité míry ovlivňovat veřejné mínění i politické diskuse. Členové pravicově extremistických hnutí se rekrutují převážně z mladších věkových kategorií, tedy z lidí, kteří nejsou svázáni strachem o majetek, nemají dostatek zkušeností a přirozeně směřují k radikálnímu řešení problémů. Mezi sympatizanty těchto hnutí se nejvíce objevují lidé z okraje společnosti, nezaměstnaní, nedostatečně kvalifikovaní a lidé s nižší inteligencí (Extremismus... 1996). V jejich ideologii se objevují tvrzení o nerovnosti ras, mají negativní postoj k etnickým menšinám a imigrantům, jsou obvykle silně antisemitští, propagují historický revizionismus (tj. vědecké důkazy o tom, že holocaust nebyl a že údaje o něm jsou vymyšlené a lživé). Často se staví do postoje ochránce společnosti a její rasové čistoty a kladou důraz na pořádek, sílu a militantnost. Odmítají kompromisní řešení, demokracii, nadnárodní integraci a vše „zaobalují“ do vlastenecké rétoriky. V České republice začala tato hnutí vznikat až po roce 1989. Mezi nejsilnější z nich patří především Národní aliance a Národní odpor. V letech 1999 a 2000 prošlo nacionalistické, fašistické a neonacistické hnutí poměrně rozsáhlými změnami, zvýšila se jeho organizovanost a snaha o vstup do povědomí občanů jakožto dobře organizované skupiny, která má politické ambice a jejímž krédem je vlastenectví. Typická je jejich značná činorodost, která se projevuje častými veřejnými vystoupeními, protestními pochody, demonstracemi a shromážděními. Čeští pravicoví extremisté jsou napojeni na mezinárodní organizace a využívají stále více moderních technologií, což jim umožňuje nejen komunikovat mezi sebou, ale také získávat nové příznivce.

Podle policejních statistik bylo v roce 2000 v České republice v přepočtu na 10 000 obyvatel přibližně 8 skinheadů. Relativně nejvíce jich bylo v Jihomo-

Obr. 2 – Korelace mezi volební podporou SPR–RSČ a vysvětlujícími proměnnými. Korelace je signifikantní na hladině významnosti 5 %. Zdroj: vlastní výpočet.

ravském kraji (11), dále v kraji Severočeském (10), Jihomoravském (9), Seve-romoravském (9) a v Praze (9). V kraji Východočeském (4) a Středočeském (6) se při zohlednění počtu obyvatel vyskytovalo skinheadů poměrně málo.

Korelační analýza na úrovni krajů ukázala, že s počtem sympatizantů hnutí skinheads na obyvatele úzce souvisí především podíl městského obyvatelstva (korelace 0,8), ale také míra rasové nevraživosti (0,86) a index rasově motivovaných činů (0,72).

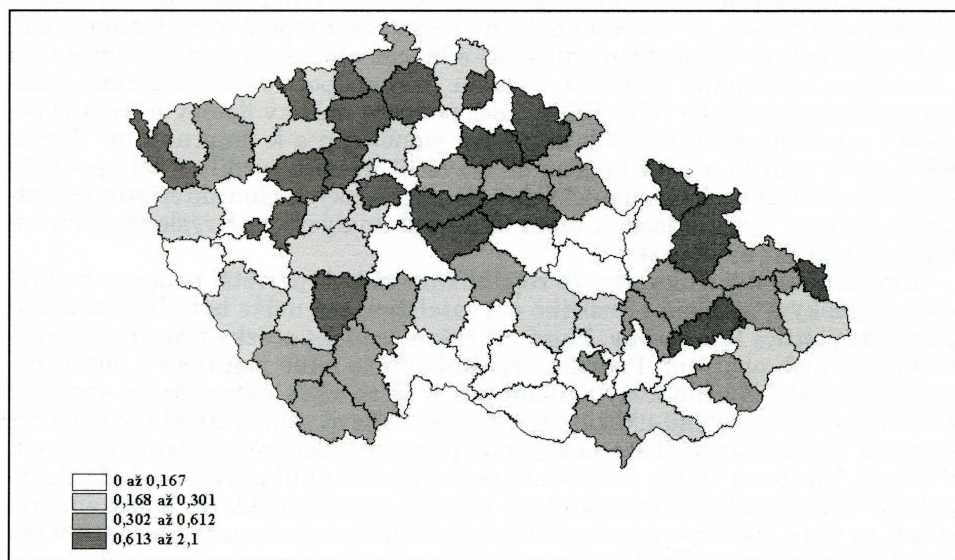
Mezi krajně pravicová hnutí je nutno zařadit i Republikány Miroslava Sládka, a to přesto, že v dnešní době již nejsou zastoupeni v Parlamentu ČR. Je to však jediná česká strana hlásající silně xenofobní přístup k imigrantům i etnickým menšinám, která kdy získala širší podporu mezi veřejností (podporu získala ještě jako SPR–RSČ). Tato podpora může v jistém smyslu vypovídat i o postoji jejích voličů k etnickým menšinám a k imigrantům. Tohoto faktu jsem využila a snažila jsem se vysvětlit územní rozdíly v této podpoře vysvětlit pomocí socioekonomických a demografických charakteristik jednotlivých okresů. Využila jsem k tomu korelační analýzy, jejíž výsledky jsou zobrazeny v grafu na obrázku 2.

Korelační analýza ukázala, že republikáni získali největší podporu v okresech s vysokým podílem romského obyvatelstva, což může být alespoň zčásti přičítáno politice této strany, která při řešení romské otázky prosazuje použití represivních opatření. Podpora republikánů se silně pojí také s mírou nezaměstnanosti. Na hladině významnosti 5 % se však neprokázala spojitost s dalšími ekonomickými ukazateli, jako jsou daňové výnosy na hlavu nebo výše mezd zaměstnanců. Tato skutečnost potvrzuje Betzovo zjištění (1993, cit. v Kreidl, Vlachová 1999), že i bohaté regiony volí krajní pravici, neboť tak vyjadřují svoji nespokojenost s chudými regiony, na něž doplácují. V českém prostředí se však jako vysvětlení nabízí spíše zvláštní ekonomická situace v pánevních oblastech, v nichž se i přes vysokou nezaměstnanost udržely poměrně vysoké mzdy a ani daňové výnosy zde nejsou díky lokalizaci elektráren nejnižší. Podpora republikánů dále pozitivně koreluje s podílem městského

obyvatelstva, s kriminalitou a s rozvodovostí, jež vykazují vysokou korelaci také mezi sebou navzájem. Zdá se, že republikáni oslovují spíše městské voliče a voliče z oblastí, v nichž se ve vyšší míře projevují sociopatologické jevy. V těchto lokalitách se koncentruje obyvatelstvo, které je nespokojeno, doplácí na negativa modernizace a je nuceno žít v blízkosti etnických menšin a imigrantů (Kreidl, Vlachová 1999). S velikostí podpory republikánů negativně koreluje podíl obyvatel s vysokoškolským vzděláním. M. Kreidl a K. Vlachová (1999) se domnívají, že čím vyšší stupeň školy člověk navštěvuje, tím jasněji a intenzivněji jsou mu předávány platné normy politického systému. Vysokoškolsky vzdělaní lidé jsou navíc v otázkách postojů k etnickým menšinám a imigrantům tolerantnější než lidé s nižším vzděláním, mají větší přehled a méně věří jednoduchým řešením problémů.

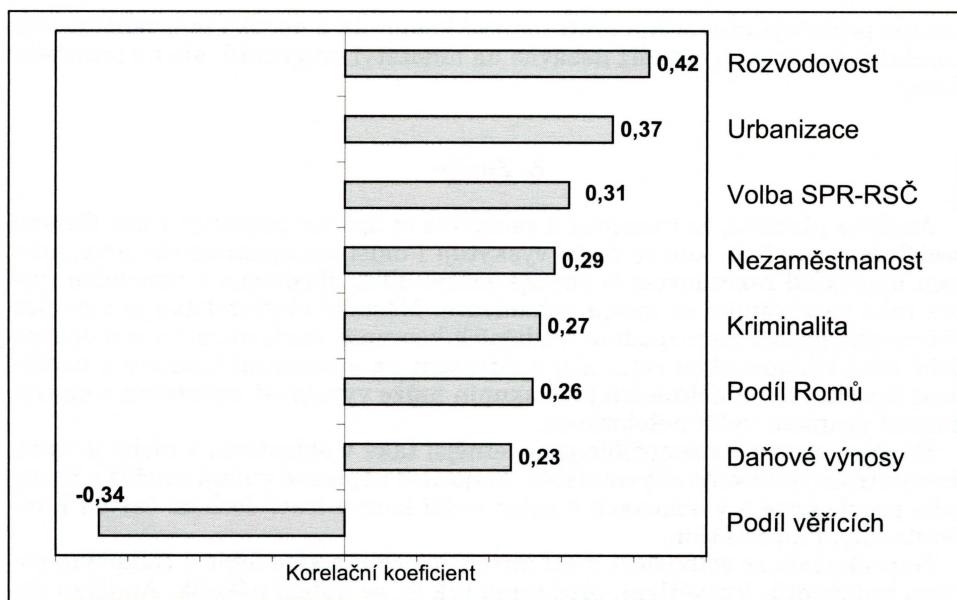
4. 3. Rasově motivovaná kriminalita

V této kapitole se budu zabývat rasově motivovanou kriminalitou. Tu je možno rozdělit na fyzické napadení z rasových nebo etnických důvodů, na verbální napadení z rasových nebo etnických důvodů a na propagaci rasismu. Data za rasově motivované trestné činy publikuje každoročně Ministerstvo vnitra ve Zprávě o postupu státních orgánů při postihu trestných činů motivovaných rasismem a xenofobií nebo páchaných příznivci extremistických skupin. V této Zprávě jsou uveřejněny všechny trestné činy a přestupky spáchané příslušníky extremistických skupin a mezi nimi i případy, u nichž existovalo podezření z rasové motivace. Tyto případy jsem sečetla za jednotlivé okresy a vztáhla je na sto tisíc obyvatel mezi 15 a 59 lety. Index, který tím vznikl, vypovídá o územním rozmístění projevů rasismu (viz obr. 3). Ten jsem se snažila pomocí korelační analýzy vysvětlit a najít souvislost mezi ním a socioekonomickými a demografickými charakteristikami okresu, jež jsou vyjmenovány v kapitole 4.2.

Obr. 3 – Index rasově motivovaných činů 1999 – 2000. Počet případů s podezřením z rasové motivace v letech 1999 až 2000 na 10 000 obyvatel ve věku 15 až 59 let. Zdroj: Zpráva o problematice extremismu na území ČR 1999, 2000. Okresy České republiky 1999, 2000.

Obr. 4 – Korelace mezi indexem rasově motivovaných činů a vysvětlujícími proměnnými (odshora: rozvodovost, urbanizace, volba SPR–RSČ, nezaměstnanost, kriminalita, podíl Romů, daňové výnosy, podíl věřících). Korelace je signifikantní na hladině významnosti 5 %. Zdroj: Vlastní výpočet.

Média často přičítají veškerou zodpovědnost za rasově motivovanou kriminalitu příslušníkům hnutí skinheads a jiných pravicově extremistických hnutí. M. Stěchová (2001) však zjistila, že skinheadi tvoří pouze 19 % pachatelů rasově motivovaného násilí. Oběťmi rasově motivovaného násilí jsou podle ní v České republice ze 66 % Romové. B. Bowling (1999) tvrdí, že vztah mezi obětí a pachatelem rasově motivovaného násilí je dán vztahem mezi dvěma komunitami, a proto, když víme, že česká společnost zaujímá vůči romské menšině značně negativní postoje, není vysoké procento romských obětí velkým překvapením. Počet případů, u nichž existuje podezření z rasové motivace, v čase roste, což však může být i důsledek přísnějšího sledování tohoto typu kriminality. V rasově motivované kriminalitě dominují případy, kdy došlo k propagaci rasismu (45 % případů), méně časté je fyzické napadení osoby jiného etnika či barvy kůže (30 %) a nejméně často dochází jen k „pouhému“ slovnímu napadení (25 %).

Graf na obrázku 4 zobrazuje korelační koeficienty mezi indexem rasově motivovaných činů a vysvětlujícími proměnnými. Hodnota indexu úzce souvisí s podílem obyvatelstva žijícího ve městech, s kriminalitou a s mírou rozvodovosti. Městské prostředí nabízí obecně daleko více příležitostí k trestné činnosti. Častější výskyt rasově motivovaných činů je dán větší anonymitou měst, vyšší koncentrací romské populace (korelace mezi urbanizací a podílem romské populace je 0,49), větší konkurencí a nejistotou než na venkově, i častějšími problémy městského obyvatelstva s vymezením sebe sama. Index rasově motivovaných činů vykazuje dále spojitost s vyšší nezaměstnaností a s podílem romského obyvatelstva. Tím se potvrzuje teorie o vlivu ekonomické situace na projevy rasismu a xenofobie i teorie dávající do souvislosti růst rasismu s přílivem imigrantů. Jen s tím rozdílem, že v České republice se ra-

sismus projevuje především proti romské komunitě a ne vůči imigrantům (viz korelační koeficient), a tudíž nezávisí na množství imigrantů, ale na množství Romů.

5. Závěr

Analýza ukázala, že rasismus a xenofobie se nejvíce projevují v narušeném sociálním prostředí, kde se často vyskytují i další sociopatologické jevy, jako jsou například rozvodovost či obecná kriminalita. Rasismus a xenofobie rostou také se zvyšující se mírou urbanizace. Městské obyvatelstvo je více než venkovské postiženo rozpadem tradičních komunit, modernizací a v současné době také ekonomickou reformou a důrazem na materiální hodnoty a úspěšnost člověka, což u některých jeho skupin může vyvolávat nejistotou a obavy, z nichž pramení vyšší netolerance.

Projevy rasismu a xenofobie jsou čtenější také v oblastech, v nichž je vyšší koncentrace romského obyvatelstva. Majoritní populace vnímá soužití s Romy jako problémové a v oblastech s jejich vyšší koncentrací dochází častěji k interetnickým konfliktům.

Neprokázala se souvislost mezi mírou rasismu a xenofobie a celkovým počtem imigrantů. Vysvětlení, proč tomu tak je, se nabízí několik. Analýza vycházela pouze z počtu legálně usazených imigrantů a neoperovala s územním rozložením ilegálních imigrantů, jichž je v České republice přibližně stejné množství jako imigrantů legálních. Možné také je, že se rasismus a xenofobie v současné době vůči imigrantům příliš neprojevují proto, že česká populace má o jejich počtu podhodnocené představy, a tudíž je nevnímá jako hrozbu.

Míra rasismu a xenofobie na daném území je ovlivněna i ekonomickou situací. Zejména se ukázalo, že existuje souvislost mezi rasismem a xenofobií a výší nezaměstnanosti. Čím je procento nezaměstnaných vyšší, tím je vyšší i rasismus a xenofobie. Vliv dalších ekonomických ukazatelů jako například výše daňových výnosů nebo výše mezd zaměstnanců se v souvislosti s rasismem a xenofobií neprokázal. Je to zřejmě proto, že tyto ukazatele v České republice nevystihují skutečnou ekonomickou situaci okresu a jsou stále ještě významně ovlivňovány setrvačností minulého vývoje. Velký vliv na míru xenofobie má subjektivní vnímání vlastní ekonomické situace jednotlivců. Lidé, kteří nejsou se svojí ekonomickou situací spokojeni, jsou k rasistickým či xenofobním postojům náchylnější.

Nakonec se ukázalo, že pro českou populaci je dosti zásadní otázka kulturní vzdálenosti a způsobu života imigrantů a etnických menšin a že naše společnost není příliš připravena tolerovat jakékoliv odlišnosti.

Analýza dat týkajících se rasismu a xenofobie ukázala, že se tyto jevy v České republice v současné době projevují spíše v latentní podobě. Rasově motivované trestné činy netvoří zdaleka ani jedno procento všech trestných činů, jediná větší pravicově extremistická strana nezískala dostatek hlasů pro vstup do parlamentu a Ministerstvo vnitra úspěšně bojuje proti legitimizaci dalších pravicově extremistických hnutí. To však nesnižuje společenskou nebezpečnost rasismu a xenofobie. Z postojů veřejnosti je patrné značné rozšíření xenofobie a latentní podpora hnutí skinheads. Organizace hlásající nacionalistické a rasistické ideologie se pokoušejí o vstup do politiky a i některé strany, jež není možno definovat jako extremistické, se začínají uchylovat k nacionalistické rétorice.

Literatura:

- BANTON, M. (1987): *Racial Theories*. Cambridge University Press, Cambridge, 181 s.
- BENOIT, A. (1999): What is Racism?. *Telos*, 30, č. 4, s. 2-48.
- BOWLING, B. (1999): *Violent Racism: Victimization, Policing and Social Context*. Oxford University Press, Oxford, 377 s.
- ČERNÝ, V. (1995): *Rasismus, jeho základy a vývoj*. Votobia, Praha, 90 s.
- DANIELOVÁ, K. (2002): *Rasismus a xenofobie v ČR*. Magisterská práce, PŘF UK, Praha. Deklarace světové konference proti rasismu, diskriminaci, xenofobii a netoleranci v Durbanu v roce 2001.
- DRBOHLAV, D. (2001): *Ethnicity, Family and International Migration – Overview of Selected Aspects, Features and Trends*. Příspěvek na Exploratory Workshop on Migration and Family Across the Lifecourse, 7. – 9. září 2001, School of Geography, University of Leeds, UK.
- DRBOHLAV, D. (2001): *Mezinárodní migrace v České republice v kontextu evropských integračních procesů (v tisku)*.
- Extremismus mládeže v České republice. Institut pro kriminologii a sociální prevenci, Praha, 1996.
- FIALA, P. (1998): *Politický extremismus a radikalismus v České republice*. Masarykova univerzita, Brno, 303 s.
- FRÍŠTEŇSKÁ, H. (1999): Interetnický konflikt po roce 1989 s ohledem na soužití s Romy. In: *Romové v České republice*. Socioklub, Praha, s. 244-266.
- GABAL, I. (1998): *Etnické klima české společnosti – výsledky sociologického výzkumu*. Podklady pro seminář UNHCR, Praha.
- GABAL, I. (1999): *Etnické menšiny ve střední Evropě*. G plus G, Praha, 341 s.
- GELLNER, A. (1993): *Národy a nacionalismus*. nakladatelství Josef Hříbal, Praha, 158 s.
- GOBINEAU, A. de (1940): *Essai sur l'inégalité des races humaines*. Firmin-Didot, Paris, 808 s.
- HEITMEYER, W. (1991): *Xenophobia: modernization's curse*. *European Affairs* 5, č. 2, s. 51-57.
- CHMELÍK, J. (1998): *Některé projevy extremismu v České republice*. *Kriminalistika*, č. 3, s. 235-241.
- KELLER, J. (1998): *Skinheadi a teritoriální imperativ*. *Most pro lidská práva*, č. 1, s. 20-21.
- KREIDL, M., VLACHOVÁ, K. (1999): *Sociální zázemí extrémní pravice v České republice*. Sociologický časopis 35, č. 3, s. 335-353.
- Máme brát diskriminaci vážně? Poradna pro občanství, občanská a lidská práva, Praha, 2000.
- MANSFELDOVÁ, Z., SEIDLOVÁ, A. (2001): *Výzkum „Integrace cizinců v ČR, Svaz průmyslu a dopravy ČR*, Praha.
- MAYER, N. (1996): *Une approche psycho-politique du racisme*. *Revue française de sociologie*, č. 37, s. 419-438.
- MEMMI, A. (1994): *Le racisme*. Gallimard, Saint-Amand, 248 s.
- MYRDAL, G. (1944): *An American Dilemma. The Negro Problem and Modern Democracy*. Harper and Row, New York, 1484 s.
- O názorech na možnost azylu v ČR. Průzkum veřejného mínění, CVVM, Praha 2001.
- O vztahu k cizincům pracujícím a žijícím u nás. Průzkum veřejného mínění, CVVM, Praha 2001.
- O vztahu k u nás žijícím národnostem. Průzkum veřejného mínění, CVVM, Praha 2001.
- Postoje občanů k problematice uprchlíků. Průzkum veřejného mínění, CVVM, Praha 2001.
- Romové v České republice. Socioklub, Praha 1999, 558 s.
- ŠIKLOVÁ, J. (1999): *Romové a nevládní, neziskové romské a proromské občanské organizace přispívající k integraci tohoto etnika*. In: *Romové v České republice*, Socioklub, Praha, s. 271-289.
- ŠÍŠKOVÁ, T. (1998): *Výchova k toleranci a proti rasismu*. Portál, Praha, 203 s.
- ŠMAUSOVÁ, G. (1999): *Rasa jako rasistická konstrukce*. In: *Sociologický časopis* 35, č. 4, s. 433-446.
- ŠTECHOVÁ, M. (2001): *Interetnické konflikty jako důsledek rasové nevraživosti*. Institut pro kriminologii a sociální prevenci, Praha, s. 55.
- TAGUIEFF, P. A. (1998): *Qu'est-ce que le racisme?* *Sciences humaines*, č. 81, s. 38-41.
- WALLACE, C. (1999): *Xenophobia in Transition: Austria and Eastern Europe Compared*. Institut für Höhere Studien, Wien, 323 s.

- WIEVIORKA, M. (1991): *L'Espace du racisme*. Edition du Seuil, Paris, 303 s.
- WIEVIORKA, M. (1992): *La France raciste*. Edition du Seuil, Paris, 204 s.
- WIEVIORKA, M. (1994a): Conclusion. In: Wieviorka, M., *Racisme et xénophobie en Europe – une comparaison internationale*. Découverte, Paris, s. 285-295.
- WIEVIORKA, M. (1994b) Introduction. In: Wieviorka, M., *Racisme et xénophobie en Europe – comparaison internationale*. Découverte, Paris, s. 285-295.
- WIEVIORKA, M. (1996): The homogeneity of Racism in Europe today. In: *Tackling racism and xenophobia – Practical action at the local level*. Strasbourg, Rada Evropy, s. 31-50.
- WIMMER, A. (1997): Explaining xenophobia and racism: A critical review of current research approaches. *Ethnic and racial studies* 20, s. 17-41.
- ZBORIL, Z. (1999): Extremismus české mládeže a hodnotové orientace hnutí skinheads. *Lidská práva*, č. 2, s. 18-19.
- Zpráva České republiky o plnění Mezinárodní úmluvy o odstranění všech forem rasové diskriminace 1999.
- Zpráva o postupu státních orgánů při postihu trestných činů motivovaných rasismem a xenofobií nebo páchaných příznivci extremistických skupin, MV ČR, Praha, 1999, 2000.
- Zpráva o problematice extremismu na území České republiky v roce 2000, MV ČR, Praha, 2001.
- Zpráva o stavu lidských práv v ČR v roce 2000, Helsinský výbor.

Summary

RACISM AND XENOPHOBIA IN THE CZECH REPUBLIC

The aim of this article is to describe and to explain racism and xenophobia in the Czech Republic. It is based on theoretical literature, case studies, legal documents and on the analysis of compiled data. The article cannot give an exhaustive image of racism and xenophobia in the Czech Republic because there is not enough data to describe them sufficiently. I tried to map the situation and to see whether some theoretical concepts can explain the situation in the Czech Republic.

It is problematic to find the appropriate definition of racism and xenophobia because the scientists do not use these terms in the same way. Some of them take for racism the simple belief in the existence of races, the others think that the word racism can be used to designate any intolerance towards another group of population. After having consulted theoretical literature I use the term of racism to designate an ideology but also the way in which behave people who believe in the inequality between human races and ethnic groups. I define xenophobia as distrust and intolerance towards other ethnic groups.

The contemporary scientists try to find factors, which influence the rise of racism and xenophobia. Some of the theories explain racism and xenophobia as a consequence of the today's modernization, globalization and transformation of the industrial society into a post-industrial one, the phenomena which can have a negative impact on the perception of one's personality and nationality. Others explain racism and xenophobia as a result of the inflow of immigrants with their cultural differences. There are also many theories imputing the rise of racism and xenophobia to the economic problems and to the fact that immigrants are perceived by the local population as competitors.

In an empirical study, it is possible to describe racism by the level of prejudice, racial discrimination, racial segregation, racial violence and by the distribution of racial theories and ideologies in the society.

According to our findings, racism is present in the Czech Republic mostly in its latent form, the acts of racial violence do not occur often and nationalists and right extremists do not have a more significant support among the population. Nevertheless the Czech society is quite xenophobic, intolerant and closed to immigrants. People fear that the inflow of immigrants would cause a rise of criminality. They prefer the assimilation model of the integration of immigrants into the society. The analysis of data showed that the rise of racism and xenophobia in the Czech Republic is due to the following impacts:

- People are sensitive to their economic situation. According to the results of opinion polls, people who are not satisfied with their economic situation tend to have rather bad relations towards other ethnic groups. Geographically, racism manifests in the strongest way in the areas characterized by a high rate of unemployment.

- Racism and xenophobia in the Czech Republic are not related to the number of immigrants, but only to the number of Roma, an ethnic minority which is the main victim of racism and xenophobia in the Czech Republic.
- Racism and xenophobia depend on the social climate of the locality. They manifest in the strongest way in urban areas characterized by a high rate of socio-pathologic phenomena like divorce, criminality and so on.

The study showed that there is a specific situation in the Czech Republic. Racism is not very strong, but the society is influenced by many years of a relative ethnic homogeneity behind the iron curtain and is not really ready to accept multiculturalism and to integrate incoming immigrants as well as Roma.

Fig. 1 – The part of inhabitants in the former regions with a rather bad or very bad relationship to individual ethnic minorities. Axis x – percentage of inhabitants, axis y – ethnic group. The distribution is significant for the level of significance of 5 %. Source: own calculation according to the CVVM research, November 2001.

Fig. 2 – Correlation between the electoral support to the SPR–RSC party (extreme right) and the explanatory variables (from up to down: part of Roma, unemployment, urbanization, divorce rate, crime rate, part of inhabitant with primary education, index of racially motivated acts, part of immigrants from Asia and Africa, part of inhabitants with university education, part of inhabitants over 60). The correlation is significant at the level of significance of 5 %. Source: own calculation.

Fig. 3 – Index of racially motivated acts in 1999 – 2000. The number of cases with a possible racial motivation in the years 1999 to 2000 per 10 000 inhabitants aged 15 to 59 let. Source: Report on extremism issues on the territory of the Czech Republic 1999, 2000. Districts of the Czech Republic 1999, 2000.

Fig. 4 – Correlation between the index of racially motivated acts and explanatory variables (from up to down: rate of divorce, urbanization, election of SPR–RSC party, unemployment, rate of crime, part of Roma, tax return, part of worshippers). The correlation is significant at the level of significance of 5 %. Source: own calculation.

(Autorka je absolventkou Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze, v současnosti je studentkou Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Adresa bydliště: Vinohradská 18, Praha 2, 120 00, e-mail: katkadanielova@centrum.cz.)

Do redakce došlo 14. 10. 2002